

DOI:10.35774/app2024.01.040
УДК 327.5

Оксана Вівчар,

докторка економічних наук, професорка,
професорка кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9246-2226>

Тетяна Дракохруст,

докторка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри теорії права та
конституціоналізму Західноукраїнського
національного університету

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

Назарій Мужилівський,

аспірант кафедри безпеки та правоохоронної
діяльності Західноукраїнського національно-
го університету

ORCID: <http://orcid.org/0009-0003-1974-4253>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ КОНТЕКСТИ КООПЕРАТИВНОЇ БЕЗПЕКИ: ВІД ГЛОБАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДО ЛОКАЛЬНИХ ПРОГНОЗІВ

У статті досліджено концепцію та організаційно-правові контексти забезпечення кооперативної безпеки. Представлено три основні підходи щодо практичного базису застосування складових цієї концепції безпеки. У результаті наукового дослідження визначено основні глобальні вектори розвитку кооперативної безпеки. Подано загальну характеристику концепції кооперативної безпеки в контексті практичних застосувань «трикутника безпеки». На цій основі визначається застосування відповідних практикоорієнтованих аспектів щодо реалізації відповідних контрзаходів з метою забезпечення безпеки держави. Встановлено, що в сучасних умовах існує постійна потреба в пошуку найефективнішої моделі чи концепції міжнародної безпеки. Зазначено, що ідеального рішення не існує, оскільки безпека вимагає погодження очікувань окремих держав з дуже різними статусами та інтересами.

Ключові слова: безпека, кооперативна безпека, концепції кооперативної безпеки, підходи кооперативної безпеки, система кооперативної безпеки, «трикутник безпеки», організаційно-правовий базис кооперативної безпеки.

Vivchar O., Drakokhrust T., Muzhylyivskiy N.

Organizational and legal contexts of cooperative security: from global trends to local forecasts

The concept and organizational and legal contexts of ensuring cooperative security have been examined in this article. Three main approaches to the practical basis of applying the components of this security concept have been presented. As a result of scientific research, the main global vectors of the development of cooperative security have been determined. The general characteristics of the concept of cooperative security in the context of practical applications of the «security triangle» have been demonstrated. On this basis, the application of relevant practical-oriented aspects regarding the implementation of relevant countermeasures in order to ensure the security of the state is determined. It was established that in modern conditions there is a constant need to find the most effective model or concept of international security. It should be noted that there is no perfect solution, as security requires reconciling the expectations of individual states with very different statuses and interests.

Keywords: security, cooperative security, cooperative security concepts, cooperative security approaches, cooperative security system, «security triangle», organizational and legal basis of cooperative security.

Постановка проблеми. В сучасних умовах концептуальний базис «кооперативної безпеки» було розроблено, коли учасники міжнародних відносин на етапі закінчення «холодної війни» намагалися уникнути ситуації, яка характеризується високим ступенем зростання взаємозалежних відносин, що переросло в глобалізацію; заперечення монополії держави та проведення міжнародної діяльності; сучасні виклики міжнародній безпеці тощо. Враховуючи те, що обґрунтування цього поняття в науковій літературі є нечітким і суперечливим, необхідно провести обґрунтування понятійно-категоріального апарату, висвітлити загальну характеристику та застосування основних практичних методик кооперативної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних корпоративних проблем у сучасних умовах приділяли увагу такі провідні вчені: З. Варналій, О. Вівчар, В. Геєць, О. Гойчук, О. Киривчук, Н. Кирич, Ю. Пахроменко, П. Саблук, В. Шлемко, В. Франчук, а також зарубіжні науковці: А. Городецький, Ю. Одум, Г. Столяров, Н. Фурса та ін.

Мета статті – показати основні базисні контексти «кооперативної безпеки»; обґрунтувати основні фундаментальні цілі та характеристики концепції кооперативної безпеки; на основі цього представити практичний організаційно-правовий механізм у контексті функціонування «трикутника безпеки».

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі проведених досліджень встановлено, що термін «кооперативна безпека» виник під час переговорів про роззброєння між двома основними блоками під час «холодної війни». У контексті перевірки договору про роззброєння цей термін означає, що відповідна країна дозволяє проводити інспекції на місці. Забезпечення безпеки на основі співпраці має передбачати протидію надмірному накопиченню засобів, які можуть становити збройну агресію проти суверенітету і територіальної цілісності іншої держави. Це вимагає широкого визнання обмежень військової сили.

Згідно з дослідженнями, термін «кооперативна безпека» також використовувався в дискусіях в ООН у першій половині 1990-х рр. Він відтворив складний спектр знаків і відповідей на проблеми безпеки. У той час кооперативна безпека розумілася як: широка та багатовимірна; заснована на взаємних гарантіях, а не на залякуванні; відкрита для членів, а не виняткова; надає перевагу багатостороннім рішенням, а не двостороннім; використовує як військові, так і інші невійськові засоби; її основа для держави є основним суб'єктом системи безпеки, але можуть бути й інші суб'єкти, а саме формальні інституції безпеки, акцент робиться на розвитку «діалогових навичок» у багатосторонніх переговорах.

Встановлено, що всім країнам варто застосовувати інноваційну систему безпеки та впровадити в практичну діяльність на глобальному і регіональному рівнях у рамках «спільної відповідальності». Учасники зустрічі вказали на необхідність розвитку ролі ООН та здійснення міжнародного співробітництва, зокрема укладення такої угоди про регіональну безпеку і ОБСЄ. Доведено необхідність здійснення дій щодо обмеження міжнародних загроз безпеці, що підтверджує важливість дотримання міжнародного права та прав людини і спонукає держави посилити свої зусилля для створення спільної системи безпеки [4, с. 20].

З практичної точки зору варто зазначити, що основними цілями концепції кооперативної безпеки є:

- ефективно реагувати на регіональні загрози;
- запобігати конфліктним ситуаціям з урахуванням дипломатичних засобів та військової присутності;

- надавати можливість вирішення конфлікту в разі його виникнення;

- надавати різні види допомоги шляхом кооперації у постконфліктний період [1, с. 116].

Варто зауважити, що основою для створення кооперативної системи безпеки є встановлені цілі, співпраця (кооперації) та інтереси окремих інституцій у системі європейської безпеки. Мотивація полягає в тому, що слід протидіяти сучасним викликам європейської безпеки з практичної точки зору, особливо невійськової. Тому дефініція «кооперативна безпека» формує інституційну (організаційну) модель європейської системи безпеки. На це звертає увагу Джейн Нолан: «Співпраця є основою стратегії, яка намагається досягнути цілей через інституційну згоду, а не через загрозу матеріального чи фізичного примусу».

Так, О. Бодрук звернув увагу на відмінності в інтерпретації дефініції кооперативної безпеки в наукових дослідженнях і узагальнив такі спільні характеристики:

- концепція кооперативної безпеки має забезпечувати власну безпеку держави та співпрацювати з іншими країнами, а не конкурувати;

- концепція базується на теорії демократичного миру;

- кооперативна безпека розглядається як багатокomпонентна концепція, яка не обмежується військовою силою;

- ця концепція розглядає кожного як безпечний об'єкт нарівні з державою;

– концепція «дилеми безпеки» є ключовою для розуміння розвитку кооперативної безпеки і безпеки загалом;

– головна мета забезпечення спільних заходів безпеки – це запобігання війні, насамперед шляхом запобігання накопиченню практичних заходів щодо протидії агресії, усуваючи таким чином необхідність відповідних контрзаходів з боку держав, яким загрожують такі загрози.

Потрібно звернути увагу на те, що з практичної точки зору застосовано три підходи щодо компонент концепції кооперативної безпеки.

Кооперативна безпека – це стратегічна система, побудована навколо ядра демократичної держави. Безпека різних країн пов'язана чотирма колами безпеки, що підсилюють один одного, центром яких є індивідуальна безпека, взаємопов'язана із захистом прав людини кожної країни. Друге коло охоплює колективну безпеку, забезпечення миру та стабільності в демократичних країнах. Третє коло це колективний захист учасників системи від зовнішніх загроз. Четверте коло забезпечує стабільність з допомогою політичних, економічних і військових засобів передбачає досягнення більшої стабільності у сферах, де зростають фактори конфлікту. Українські дослідники безпеки розкрили цей підхід у своєму науковому аналізі [3, с. 245].

Слід вказати, що американські науковці стверджують, що кооперативна безпека – це практичний «механізм стримування агресії шляхом створення контрзагроз і знищення їх джерел». Доведено, що заходи, спрямовані на забезпечення кооперативної безпеки, мають застосовуватися за згодою всіх сторін, а не нав'язуватися силою, а спільна безпека має базуватися на передумовах, які громадськість вважає законними. Такі дії мають бути відкритими, бо країни мають право приєднатися. В таких умовах держави повинні дотримуватися кооперативної безпеки та брати безпосередньо участь у формулюванні її правил.

Вони наголосили, що система «безпеки на основі співпраці» не має має набувати форми окремої всеосяжної політичної системи чи угоди про контроль над озброєннями, а також не має формувати міжнародний уряд. У цьому контексті спільна безпека не передбачає умов щодо знищення всієї зброї, запобігання всім формам насильства чи гармонізації всіх політичних цінностей. Її мета – протидіяти накопиченню серйозних, свідомих та організованих засобів агресії. «Зосереджуючись на зниженні організованої військової готовності, кооперативна безпека сама по собі безпосередньо не вирішує проблему насильства на субдержавному рівні, яке є головним джерелом хронічних конфліктів і бідності в світі. Кооперативна безпека забезпечує основу для міжнародної спільноти, а ефект є необхідною основою для організації відповіді на насильство проти цивільного населення». Автори перераховують основні компоненти кооперативного порядку, включаючи: досвід ядерного залякування і кооперативної денуклеаризації; оборонну схему звичайних сил; скоординовану відповідь на агресію міжнародної спільноти, скорочення військових інвестицій та розповсюдження зброї масового знищення, прозорість усіх засобів [5, с. 68].

Науковці Брукінзького інституту розглядають кооперативну безпеку як «схему відносин між державами, в яких можуть виникати суперечки, але вони регулюватимуться узгодженими нормами та процедурами. Ця міжнародна система визнає різноманітність різних держав і культур або навіть ворожість, гарантуючи при цьому безпеку. Кооперативна безпека на основі співпраці відрізняється від традиційних концепцій колективної безпеки так само, як профілактичне лікування відрізняється від інтенсивної терапії». Далі автори стверджують, що ці дві стратегії насправді взаємодоповнюються, оскільки повністю розвинена структура кооперативної безпеки може прийняти припущення про колективну оборону як остаточну гарантію для своїх членів у разі агресії. Ще одна особливість, яку варто відзначити, полягає в тому, що колективна безпека зосереджена на стримуванні агресора, коли конфлікт почався, тоді як безпека на основі співпраці представляє превентивні заходи проти агресії (такі як «гуманітарне втручання»).

Водночас потрібно зазначити, що кооперативну безпеку слід описати як трикутник безпеки, концепція якого запропонована О. Вівером. На вершині цього трикутника знаходяться міжнародні організації: НАТО, ЄС і ОБСЄ. Варто зауважити, що ці організації несуть відповідальність за відповідну сферу: НАТО – військова, ЄС – політична й економічна, ОБСЄ та ООН – за дотримання процедурних норм у міжнародних відносинах і контроль за додержанням міжнародного права. Крім цього, за різними інституціями стоять країни, які по-різному бачать свою позицію та вплив у кожній організації, таким чином по-різному визначаючи свої функціональні особливості. Рівень впливу установи залежить не лише від функцій, які вона виконує, а й від рівня державного впливу всередині організації.

Між вершинами трикутника розташовані посередники, які не є самостійними суб'єктами системи безпеки. Їхня місія полягає в тому, щоб усунути непорозуміння та сприяти співпраці між основними інститутами. Тому між НАТО та ЄС було створено західноєвропейський альянс, який поєднав елементи

обох організацій і головним завданням якого було сприяти співпраці між ними. Сьогодні це завдання виконує ЄПБО [6, с. 238].

Потрібно вказати, що кооперативна система безпеки є системою, в якій домінують міжнародні організації. Тільки через міжнародні організації можна визначити інтереси різних країн. Однак з практичної точки зору описаний підхід щодо концептуального базису кооперативної безпеки хоч і графічно повний, все ж він викликає значні сумніви.

Так, П. Циганков виокремив недоліки перших двох методів. Недоліки підходу Маршалл-Центру щодо концепції кооперативної безпеки відображаються в її абсолютній ексклюзивності (тобто концепція застосовна лише до вибраних держав) та її основному обмеженні НАТО як основного інструменту формування «безпеки людства» й ігнорують моральні та політичні наслідки застосування сили без дозволу міжнародної спільноти [2, с. 110].

Щодо третього підходу, то вказано на важливість влади, відповідних інституцій і функціонального розподілу завдань. Концепція кооперативної безпеки базується на взаємному посиленні та взаємодоповненні різних організацій, тобто це певне синергетичне поєднання між різними елементами системи. Насправді ці елементи сильно конкурують один з одним, розподіл завдань, які ставляться, не є чітким і прозорим, а держави та організації конкурують між собою. Країни намагаються виділити «свої» організації й надати їм якомога більше можливостей на основі роботи інших організацій. Встановлено, що якщо модель кооперативної системи безпеки, запропоновану О. Вівером, вважати ідеальною, то слід зауважити, що насправді трикутник не є рівнобедним. Це очевидне викривлення пов'язане з тим, що одні з вершин, представлена НАТО і США, більш обтяжена, ніж інші. Сьогодні НАТО – це головна організація європейської системи безпеки на основі співпраці.

У своїх наукових працях Р. Коен стверджував, що НАТО є єдиною ефективною моделлю кооперативної системи безпеки у світі, а О. Сенченко визнав, що «... насправді для сучасної Європи у НАТО немає вибору, коли йдеться про вирішення завдань сектору безпеки». Однак варто наголосити, що така ситуація виникає через обмеження повноважень інших організацій – ЄС, ООН та ОБСЄ.

З'ясовано, що концепція кооперативної безпеки ґрунтується на принципі зміцнення безпеки через співпрацю та бере за основу систему колективної безпеки, але політико-правові механізми є більш розвиненими. Тому доцільно розглядати відзначаємо концепцію, яка забезпечує зміцнення міжнародної безпеки, як багатоетапний процес розвитку європейських відносин та навіть більший спектр взаємовідносин у євроатлантичному розумінні. Концепція кооперативної безпеки зближується з концепцією глобальної безпеки, а деякі автори навіть розуміють їх як рівнозначні. Сьогодні концепцію безпеки на основі співпраці продовжують реалізовувати ОБСЄ і НАТО.

Таким чином, у процесі глобалізації державо-центрична модель безпеки в поєднанні з відмінностями в розумінні ключових факторів безпеки владою, народом та іншими країнами світу видається застарілою. Як зазначив О. Бодрук, «... наразі функції суб'єктів безпеки беруть на себе впливові міжнародні інституції, а об'єктами безпеки є цивільне населення та цивільна інфраструктура, права людини та демократичний захист». Важливим фактором у взаємозв'язку між національною та міжнародною безпекою стає дотримання законності, бо порушення законодавства країною загрожуватиме безпеці окремих осіб; у зовнішніх відносинах визнання та повага до права, прийнятого країнами, і міжнародне співробітництво є запорукою забезпечення світової безпеки. Це особливо важливо в контексті складних взаємовідносин між країнами та постійного розширення масштабів сучасних викликів.

Визначено, що система міжнародних відносин формується на основі рівноправності суверенних держав, а також невтручання у внутрішні справи. Так, втручання міжнародних організацій оцінюється як створення небезпечного прецеденту та відповідних викликів національному суверенітету. Втручання може бути санкціоноване лише Радою Безпеки ООН. Зокрема, ст. 52 та 53 Статуту ООН дають регіональним організаціям (ЄС, НАТО і ОБСЄ) правову основу для здійснення мирних заходів. На основі подій, які відбулися у США, Великобританія, Франція, Німеччина, Росія та Китай не можуть досягнути домовленості проти застосування сили. Цьому перешкоджають їхні різні підходи до конфліктних позицій, труднощі у забезпеченні належними ресурсами та принципово різне трактування принципів рівноправності суверенних держав та невтручання у внутрішні справи [7].

Висновки. Слід зазначити, що в цих умовах є зовсім недостатньо міжнародно-правових інструментів щодо ефективного вирішення ситуацій, коли держави традиційно застосовували силу на власний розсуд. Проте ця проблематика визначає свій актуалітет для внутрішньої й зовнішньої безпеки, глобального консенсусу щодо розробки комплексу заходів із протидії загрозам безпеки немає. Однак провідні вчені

розуміють, що на етапі розвитку інформаційного забезпечення безпека формується на взаємозалежності або основних функціональних перевагах. Визнання цього привело до безперервного пошуку найкращої моделі або концепції забезпечення безпеки, якої з практичної точки зору не існує, оскільки безпекові заходи вимагають узгодження інтересів відповідних держав із різною статусністю та інтересами.

Обґрунтовано, що в умовах сьогодення європейська безпека імплементується з включенням елементів колективної й кооперативної безпеки. У майбутньому, враховуючи деякі ознаки слабких сторін, після певної трансформації (вдосконалення політико-правових механізмів, запобігання і вирішення конфліктів тощо) саме ліберально-демократична концепція безпеки може бути фундаментальним базисом інноваційної європейської системи безпеки.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство : моногр. Тернопіль : Тернограф, 2012. 456 с.
2. Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Терно-Граф, 2009. 312 с.
3. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти : моногр. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.
4. Богданович В. Ю., Сиротенко А. М., Дублян О. В. Концепція асиметричної протидії ворожій державі для нейтралізації її впливу на визначальні сфери національної безпеки України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2020. № 3 (40). С. 13–24.
5. Богданович В. Ю., Романченко І. С., Свіда І. Ю., Сиротенко А. М. Методологія комплексного використання військових і невійськових сил і засобів сектора безпеки і оборони для протидії сучасним загрозам воєнній безпеці України : моногр. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2019. 268 с.
6. Коломієць О. В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації : моногр. Київ : Вид-во КиМУ, 2013. 426 с.
7. Kubiniy N., Marhitich V., Kosovilka T. Modern Content of Strategic Regional Development Potential *Economics and Business*. 2020. № 1. URL : <http://eb.tsu.ge/?cat=numer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential> (дата звернення: 10.01.2024).

References

1. Andrushkiv, B. M. (2012). *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva ta pidpriemnytstva. Antyreiderstvo [Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-crap]*. Ternopil : Ternohraf [in Ukrainian].
 2. Andrushkiv, B. M., Vivchar, O. I. & Gevko, V. L. (2009). *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu : navch.-metodych. posibn [Problems of theory and practice of management textbook]*. Ternopil : TernoGraf [in Ukrainian].
3. Vivchar, O. I. (2018). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]*. Ternopil : FOP Palianytsia V. A. [in Ukrainian].
4. Bohdanovych, V. Yu., Syrotenko, A. M. & Dublian, O. V. (2020). Kontseptsiia asymetrychnoi protydii vorozhii derzhavi dlia neitralizatsii yii vplyvu na vyznachalni sfery natsionalnoi bezpeky Ukrainy [The concept of asymmetric counteraction to the enemy state to neutralize its influence on the defining spheres of national security of Ukraine]. *Nauka i tekhnika Povitrianykh Syl Zbroinykh Syl Ukrainy – Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*, 3 (40), 13–24 [in Ukrainian].
5. Bohdanovych, V. Yu., Romanchenko, I. S. & Svyda I. Yu. (2019). *Metodolohiia kompleksnoho vykorystannia viiskovykh i neviiskovykh syl i zasobiv sektora bezpeky i oborony dlia protydii suchasnym zahrozam voiennoi bezpetsi Ukrainy : monohrafiia [Methodology of complex use of military and non-military forces and means of security and defense sector to counter modern threats to military security of Ukraine : monograph]*. Kyiv : NUOU them. I. Chernyakhovsky [in Ukrainian].
6. Kolomiiets, O. V. (2013). *Kontsept mizhnarodnoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii : monohrafiia [The concept of international security in the context of globalization : a monograph]*. Kyiv : Vydavnytstvo KyMU [in Ukrainian].

7. Kubiniy, N., Marhitich, V. & Kosovilka, T. (2020). Modern Content of Strategic Regional Development Potential. *Economics and Business, 1*. Retrieved from [http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20 Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential](http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.01.2024 р.